

Gesellschaft für
Baltische Studien e.V.

Lietuvių kalbos instituto
Raštijos paveldo tyrimų centras ir
Baltų studijų draugija

Das Zentrum für die Erforschung des Schrifterbes
am Institut für Litauische Sprache und
die Gesellschaft für Baltische Studien e. V.

TARPTAUTINĖ MOKSLINĖ KONFERENCIJA

INTERNATIONALE WISSENSCHAFTLICHE TAGUNG

Pilypas Ruigys ir Apšvietos epocha

Skiriama 350-osioms
Pilypo Ruigio
gimimo metinėms

Philipp Ruhig und das Zeitalter der Aufklärung

Aus Anlass des 350.
Geburtstages von Philipp Ruhig

ANOTACIJOS

2025 m. balandžio 2–3 d.

Lietuvių kalbos institutas
(P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius)

ABSTRACTS

2. und 3. April 2025

Institut für Litauische Sprache
(P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius)

Mokslinis komitetas | Wissenschaftliches Komitee

PD habil. dr. CHRISTIANE SCHILLER (pirmininkė, Berlyno Humboldtų universitetas |
Vorsitzende, Humboldt-Universität zu Berlin)

Habil. dr. ONA ALEKNAVIČIENĖ (Lietuvių kalbos institutas | Institut für Litauische Sprache, Vilnius)

Akad. prof. habil. dr. GRASILDA BLAŽIENĖ (Lietuvių kalbos institutas | Institut für Litauische Sprache, Vilnius)

Prof. habil. dr. PIETRO UMBERTO DINI (Pizos universitetas | Universität Pisa)

Dr. ALINA KUZBORSKA (Varmijos ir Mozūrijos universitetas, Olštynas | Universität Ermland-Masuren, Olsztyn)

Prof. habil. dr. DANIEL PETIT (Aukštųjų studijų mokykla, Praktinė aukštųjų studijų mokykla, Paryžius | Ecole normale supérieure, Ecole pratique des hautes études, Paris)

Doc. dr. ŽAVINTA SIDABRAITĖ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas |
Institut für Litauische Literatur und Folklore, Vilnius)

Dr. BIRUTĖ TRIŠKAITĖ (Lietuvių kalbos institutas | Institut für Litauische Sprache, Vilnius)

Prof. habil. dr. PĒTERIS VANAGS (Stokholmo universitetas, Latvijos universitetas, Ryga |
Universität Stockholm, Universität Lettlands, Riga)

Prof. dr. AXEL WALTER (Oitino biblioteka | Eutiner Landesbibliothek)

Doc. dr. VILMA ZUBAITIENĖ (Vilniaus universitetas | Universität Vilnius)

Organizacinis komitetas | Organisationskomitee

Dr. BIRUTĖ TRIŠKAITĖ (pirmininkė, Lietuvių kalbos institutas | Vorsitzende, Institut für Litauische Sprache, Vilnius)

Habil. dr. ONA ALEKNAVIČIENĖ (Lietuvių kalbos institutas | Institut für Litauische Sprache, Vilnius)

Dr. INGA STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ (Lietuvių kalbos institutas | Institut für Litauische Sprache, Vilnius)

Dr. KOTRYNA REKAŠIŪTĖ (Lietuvių kalbos institutas | Institut für Litauische Sprache, Vilnius)

Dr. MINDAUGAS ŠINKŪNAS (Lietuvių kalbos institutas | Institut für Litauische Sprache, Vilnius)

Dr. JURGITA VENCKIENĖ (Lietuvių kalbos institutas | Institut für Litauische Sprache, Vilnius)

Dokt. MARIUS GLEBUS (Lietuvių kalbos institutas | Institut für Litauische Sprache, Vilnius)

INGA BAUBLIENĖ (Lietuvių kalbos institutas | Institut für Litauische Sprache, Vilnius)

Rėmėjai | Förderer

Konferenciją remia

Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerija

ir Vilniaus miesto plėtros agentūra „Go Vilnius“ |

Die Tagung wird gefördert

vom Ministerium für Bildung, Wissenschaft und Sport der Republik Litauen

und der Vilniuser Agentur für Stadtmarketing „Go Vilnius“

Turiny | Inhalt

ONA ALEKNAVIČIENĖ Pilypas Ruigys – XVIII a. kalbos politikos diskurso dalyvis ir istoriografas	5
HARALD BICHLMEIER Zur Lemmafolge im litauisch–deutschen Teil von Philipp Ruhigs <i>Littauisch–Deutschem und Deutsch–Littauischem Lexicon</i> (1747): alphabetische Folge vs. etymologische Nester als Strukturelemente	6
GRASILDA BLAŽIENĖ Dar kartą apie Povilo Frydricho Ruigio aplinką Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminare ir jos įtaką asmenybės brandai	7
PAWEŁ BRUDZYŃSKI The Evolution of Lithuanian Passive Perfect	8
LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ Keletas faktų ir hipotezių dėl Pilypo Ruigio <i>Meletemos</i> (1735) Londone	9
SIMON FRIES Elements of a Historical-Comparative Grammar of the Baltic Languages in Philipp Ruhig's <i>Betrachtung der Littauischen Sprache</i>	10
KACPER HERMANN On the use of secondary local cases in the Gospels within the Quandt Bible	11
INGA KAPENIECE Dictionaries of Philipp Ruhig and Jacobus Lange: Parallels and Differences	12
DARIUS KUOLYS Lietuvių tauta ir kalba Apšvietos Europoje: nauji iššūkiai ir tradicijos galia	13
ALINA KUZBORSKA Die litauischen Dainos in Philipp Ruhigs <i>Betrachtungen der Littauischen Sprache</i> als Ausgangspunkt für die Dainosrezeption in der deutschen Literatur	14
INGĖ LUKŠAITĖ Mato Pretorijaus kūriniai – Pilypo Ruigio lietuvių kalbos tyrinėjimų šaltiniai	15
JŪRATĖ PAJĖDIENĖ Apšvietos epochos atspindžiai XIX a. I pusės Lietuvoje: Jurgio Pabrėžos rankraštyje <i>Ižėgis Geograpyje</i> žemaitiškai surašyta Walenty Szacfajerio <i>Geografiia krótko zebrana</i>	16
DANIEL PETIT Pilypas Ruigys ir kalbų lyginimas	17
DARIUS PETKŪNAS Pilypo Ruigio darbai Mažosios Lietuvos bažnytinio gyvenimo fone	18
LINA PETROŠIENĖ Kaip galėjo skambėti Pilypo Ruigio publikuotos lietuviškos dainos?	19

LINA PLAUŠINAITYTĖ Pilypo Ruigio <i>Betrachtung der Littauischen Sprache</i> (1745) – Augusto Gothilfo Krauzės <i>Litthauen und dessen Bewohner</i> (1834) idėjinė ir struktūrinė ašis	20
ALDONA PRAŠMANTAITĖ Ksaveras Mykolas Bohušas ir Pilypo Ruigio lietuvių kalbos tyrimų sklaida XIX a.	21
KOTRYNA REKAŠIŪTĖ Masonas Johannas Wilhelmas Reinholdas Clemensas: ryšiai su lituanistika	22
JOLITA SARCEVIČIENĖ Lituanistinės vilniečių knygos XVII a. II pusėje – XVIII a.	23
CHRISTIANE SCHILLER Philipp Ruhig und sein familiärer Kontext. Neuere Erkenntnisse zu seiner Biographie	24
ŽAVINTA SIDABRAITĖ „Kaip Prūsijos lietuvių gramatikas <...> amžinai būti ir likti“: nauji archyviniai duomenys apie Povilą Frydrichą Ruigį	25
ANŽELIKA SMETONIENĖ Pilypo Ruigio žodyno (1747) pirmos dalies slavizmai veiksmažodžiai ir hibridai	26
INGA STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ Dvi XVIII a. Moravijos brolių bendruomenės giesmės ir jų lietuviški vertimai raidos aspektu	27
VAIDAS ŠEFERIS Tolminkiemio krikšto metrikų knyga: nauji archyvų atradimai	28
BIRUTĖ TRIŠKAITĖ Pilypas Ruigys – Jono Jokūbo Kvanto lituanistinio projekto dalyvis ir religinių tekstų vertėjas	29
VIKTORIJA VAITKEVIČIŪTĖ Unikalūs leidinys Nacionalinėje bibliotekoje: Johanno Gottliebo Weisso lietuvių kalbos elementorius <i>Naujas pibelis</i>	30
PĒTERIS VANAGS Gothardas Frydrichas Stenderis (1714–1796): jo požiūris į latvių rašomąją kalbą ir tarmes	31
JURGITA VENCKIENĖ Rašybos ir skyrybos sąvokų įvardijimas Pilypo Ruigio žodyne <i>Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon</i> (1747)	32
PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ Klinikinės medicinos leksika Pilypo Ruigio žodyne <i>Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon</i> (1747)	33
VILMA ZUBAITIENĖ Pilypo Ruigio žodyno vokiečių–lietuvių kalbų dalies pagrindiniai šaltiniai: 1725 m. Ericho Weismanno <i>Lexicon Bipartitum</i> vs. 1735 m. lietuviška Biblija	34

Pilypas Ruigys – XVIII a. kalbos politikos diskurso dalyvis ir istoriografas

Aktyvi lituanistinė Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) veikla prasidėjo XVIII a. pradžioje, kai lietuvių kalba Prūsijos Karalystėje ėmė ryškėti kaip kalbos politikos objektas. Ruigys – vienas iš filologinės polemikos, prasidėjusios 1702 m., dalyvių. Ši polemika – kalbos politikos diskursas, į kurį įsitraukė daug skirtingą socialinį statusą turinčių asmenų ir institucijų. Tuomet aiškėjo požiūris į lietuvių kalbą, ypač jos kokybę bei funkcionalumą, taip pat ir priemonės, kuriomis galima daryti poveikį kalbai (tiek rašytinei, tiek sakytinei).

Diskusijos dėl lietuvių kalbos kokybės ilgam įtraukė Ruigį į kalbos tiriamąjį darbą: jos davė impulsų visai tolesnei jo veiklai. Lietuvių kalba jo veikaluose tapo mokslo objektu. Ruigys tapo ne tik idėjų skleidėju, bet ir istoriografu: nurodė pradinę polemikos datą, išryškino ištakas, įvardijo dalyvius: iš pradžių rankraštiniame traktate *Meletema* (1735), vėliau spausdintinėje jo versijoje *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (1745) ir žodyne *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* (1747).

Pranešimo tikslai du: 1) pateikti duomenų apie Ruigio dalyvavimą kalbos politikos diskurse išryškinant jo nuostatas ir įžvalgas (XVIII a. 1-asis dešimtmetis); 2) parodyti tolesnę diskurso idėjų realizaciją jo veikaluose (3–5-asis dešimtmetis). Pristatant Ruigį kaip diskurso dalyvį, apžvelgiama jo socialinė padėtis, kompetencijos, polinkis į kalbos tiriamąjį darbą. Parodant, kaip jis įgyvendino kalbos politikos diskurso inicijuotas idėjas, išryškinama jo tiriamojo darbo svarba lietuvių kalbotyrai, kuri plėtojosi veikiamą Apšvietos idėjų. IstorioGRAFINIŲ ŽINIŲ apie XVIII a. pradžios polemiką vertė paliudijama vėlesniais rėmimosi pavyzdžiais.

Zur Lemmafolge im litauisch–deutschen Teil von Philipp Ruhigs *Littauisch–Deutschem und Deutsch–Littauischem Lexicon* (1747): alphabetische Folge vs. etymologische Nester als Strukturelemente

Philipp Ruhig (1675–1749) ist einer der wichtigsten Autoren der Frühzeit der Lexikographie des Litauischen. Sein *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* (1747) ist zusammen mit der von ihm initiierten Grammatik des Litauischen einer der Meilensteine in der Entwicklung der wissenschaftlichen Beschreibung des Litauischen.

Im Beitrag soll besonders der Aufbau des *Littauisch–Deutschen* Teils seines Wörterbuchs in den Blick genommen werden. Zunächst einmal erfolgt die Abfolge der Lemmata grundsätzlich alphabetisch. Doch zeigt ein genauerer Blick rasch, dass Wörter, die Ruhig offenbar als Grundwörter für derivationale Prozesse angesehen hat (nichtabgeleitete Verben, einfache Adjektive/Adverbien, einfache Substantive), als Kopflemmata von Wortfamilien/Wortnestern dienen. Sind *e*-stufige Wörter in der Sippe vorhanden, werden diese verwendet (was etwa auch beim ALEW ein Grund für die Auswahl eines Worts als Hauptlemma war) – was das Wörterbuch in diesem Punkt schon fast als Vorläufer moderner indogermanistisch ausgerichteter Wörterbücher erscheinen lässt.

Die Ableitungen vom Hauptwort werden jedoch nicht in einheitlicher Form und schon gar nicht alphabetisch geboten, wie etwa folgender Vergleich zeigt:

S. 10

Aukštay, hoch. Adv.

Aukštās, *to*, m. der Oberboden, Söller, die Lucht.

áukštās, *ta*, adj. 2. term. hoch, comparat. *aukštėfnis*,
superl. *aukščiaufas*.

Aukštyn, adv. in die Höhe.

Aukštummas, *mo*, m. die Höhe.

Aukštybe, *bės*, f. idem.

Aukštinaiks, *ka*, adj. 2. term. auf dem Rücken liegend.

S. 10

áugu, ich wachse, *gau*, *gfu*, *gti*.

áuginù, ich erziehe, 2. ich liege in den Wochen, habe
geboren, *ginau*, *gifu*, *ginti*. *Ar Sunu auginna?* Hat sie
einen Sohn geboren?

Augywė, *ės*, f. die Mutter, Gebälerin.

Aklė, *ės*, f. eine Kinderwärterin.

Augmù, *en's*, m. ein Sprosse am Baum von einem lahr.

Augimmas, *mo*, m. idem.

ûgis, *ugio*, m. das Wachsthum.

ûglis, *glo* m. das Gewächs.

ûgas, *ôs*, f. eine Beere.

Wyn=ûgė, *gės*, f. eine Rofine, Weinbeere.

Augolūtas, *ta*, adj. 2. term. der ein gut Wachsthum hat.

Užáugu, ich erwachse, *agau*, *augfu*, *augt*.

Užáuginù, ich erziehe, laße erwachsen, *nau*, *ifu*, *iti*.

Užáugidinu, ich laße erziehen, *inau*, *ifu*, *inti*.

Užáugimmas, *mo*, m. das Erwachsen.

Užáuginimas, *mo*, m. die Erziehung.

Ziel des Vortrags soll es sein, zu ergründen, ob diesen unterschiedlichen Lemmaabfolgen innerhalb eines Nests eine Systematik zugrunde liegt oder nicht.

Zudem zeigt diese Anordnung einen für die Entstehungszeit nicht ganz gewöhnlichen etymologischen Ansatz. Es soll weiters auch geklärt werden, inwieweit die gebotenen etymologischen Zusammenstellungen nach heutigem Wissensstand richtig sind.

GRASILDA BLAŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Dar kartą apie Povilo Frydricho Ruigio aplinką Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminare ir jos įtaką asmenybės brandai

Apie Povilo Frydricho Ruigio (Paul Friedrich Ruhig, apie 1721 – po 1784) aplinką jau buvo rašyta 2020 m. monografijoje *Povilas Frydrichas Ruigys. XVIII a. veikiausiai nebuvo dėkin-gas atviresniam epistoliniam žanrui. Istorijos verpetuose tie įrodymai veikiausiai gyvavo, tik laikas ir istorijos vingiai juos išblaškė. Nepamirštami Kristijono Donelaičio komentarai, pa-rapijiečių apibūdinimai, jų elgsenos vertinimai. Artimesnio susirašinėjimo veikiausiai būta, tik to susirašinėjimo paieškos ne visada sėkmingos. Povilas Frydrichas Ruigys, Lietuvių kal-bos seminaro docentas, būdamas 25-erių ar 26-erių metų amžiaus, 1747 m. išleido penktąją Prūsijos Lietuvos gramatiką, pavadindamas ją *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick*. Nuo gramatikos autoriaus imatrikuliacijos 1740 m. gegužės 10 d. į Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetą buvo praėję tik septyneri metai. 1743 m. jis dar buvo studentas, kreipę-sis į karalių gegužės 20 d., praėjus trejiems metams nuo studijų pradžios, prašydamas skirti jam stipendiją dėl slegiančio nepritekliaus. Ilgametis Lietuvių kalbos seminaro inspektorius Franzas Albertas Schultzas (1692–1763), reikšmingas to meto Karaliaučiaus ir Prūsijos veikė-jas, pietistų įkvėpėjas, Prūsijos bažnyčios reformatorius, universiteto profesorius, 8 kartus rektoriavęs, pasirašė Ruigio raštą dėl stipendijos skyrimo. Schultzo įtaka seminaristams bei Lietuvių kalbos seminaro docentams buvo didelė. Pats turėdamas šeimą suprato ir kasdieni-nį gyvenimą bei lavinimo svarbą. Tai patvirtintų ir jo inicijuotas liaudies mokyklų steigimas.*

The Evolution of Lithuanian Passive Perfect

This study examines the diachronic development of passive perfect constructions in Lithuanian, focusing on Bible translations from the 16th to the 18th centuries. Special emphasis is placed on Quandt's Bible (1727), of which the main translator was Philipp Ruhig (1675–1749). The research based on a corpus of three major Lithuanian Bible translations (Bretke 1590, Chyliński 1660, Ruhig 1727), traces the evolution of auxiliary used in passive forms, demonstrating how the present-tense auxiliary *yra* initially functioned with past-tense meanings before being largely replaced by *buvo* in past narratives. The Quandt's Bible marks a turning point, frequently omitting auxiliary verbs in passive constructions, reflecting a syntactic shift towards more explicit past-tense marking. The findings suggest that while the *yra + past passive participle (PPP)* construction persisted with some past-tense functions into the early 18th century, its gradual decline in later texts indicates an ongoing reanalysis of passive morphology in Lithuanian. By analyzing parallel biblical texts, presentation provides new insights into the grammaticalization of tense and aspect in Lithuanian passives, with Ruhig's translation marking a pivotal moment in this linguistic transition.

Keletas faktų ir hipotezių dėl Pilypo Ruigio *Meletemos* (1735) Londone

Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje (Biblioteka Narodowa) rastas Prūsijos generalinio superintendente Jono Jokūbo Kvantos (Johann Jakob Quandt, 1686–1772) nekrologas (1772, žinomas 1 egz.). Jį rengiant buvo peržiūrėtas jo asmeninis archyvas ir atrinkti publikuoti dokumentai. Tarp jų yra Klaipėdoje gimusio garsaus poligloto, Kembridžo universiteto arabistikos profesoriaus bei Anglikonų bažnyčios Suffolko arkidiakono Dovydo Vilkinso (David Wilkins, 1685–1745) laiškas jaunystės bičiuliui Kvantui. 1742 m. rugpjūčio 28 d. rašytame laiške minima Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) *Meletema* (1735, rankraštis lotynų kalba). Ją Ruigys buvo nusiuntęs Vilkinsui į Londoną prašydamas paskelbti.

Į Kvantą Vilkinsas kreipėsi dėl sumanymo (kurį pats vadino *heraklišku*) parengti poliglotinę Bibliją. Vilkinsas jau buvo sukaupęs tekstus 21 Europos kalba ir sudaręs kalbų grupių sąrašą. Lietuvių kalba pateko prie slavų ir finougrių kalbų. Leidinio pradžioje ketino įdėti Europos kalbų apžvalgą, metaforiškai jų gausą vadindamas *Amaltėjos šventykla*. Žinių apie jas rengėjui stigo, todėl prašė Kvantos, kad Prūsijoje paragintų lenkų, rusų, estų ir latvių kalbą mokančius asmenis parengti ir atsiųsti jų lingvistinius aprašymus, t. y. kritines apybraižas apie kalbų kilmę, tarmes ir giminystę su kitomis kalbomis. „Garsiojo Vyro Ruigio disertaciją apie lietuvių kalbą, ir puikią, ir mokslingą“ sakėsi jau turįs.

Vilkinsas rašė, kad jau ėmėsis ir kitų parengiamųjų darbų – „surasti visoms kalboms dailius šriftus“. Bet Vilkinsas po trejų metų (1745) mirė, darbas liko nebaigtas. Ruigys spėjo parengti savo monumentalius lingvistinius darbus, tarp jų ir papildytą bei į vokiečių kalbą išverstą *Meletemą* – traktatą *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (1745).

Pranešime keliamos hipotezės, kokiomis aplinkybėmis lotyniškasis Ruigio traktato variantas pateko į Londoną; kaip prie to prisidėjo Ruigio globėjas Kvantas; ar sužinojo Ruigys apie savo rankraščio įvertinimą ir likimą; ką ketino vėliau su *Meletema* daryti poliglotinės Biblijos rengėjas ir kt.

SIMON FRIES
University of Oxford

Elements of a Historical-Comparative Grammar of the Baltic Languages in Philipp Ruhig's *Betrachtung der Littauischen Sprache*

When Philipp Ruhig's *Betrachtung der Littauischen Sprache* was published in Königsberg in 1745, the synchronic grammar of the Baltic languages had already been studied for some time, and scattered remarks on the similarity of Lithuanian word-forms with word-forms from the other Baltic and European languages could be found in some contemporary grammars. However, the history of Lithuanian and the other Baltic languages had not yet been studied equally extensively, let alone systematically, and nothing was known about their diachronic or historical-comparative grammar.

With his *Betrachtung der Littauischen Sprache* Philipp Ruhig undertook the first serious endeavour to uncover the history of Lithuanian through its more or less systematic comparison with the neighbouring Baltic, Slavic and other European languages, among them Latvian and especially Old Prussian on the Baltic, Polish on the Slavic, German on the Germanic, and Latin on the Italic side, apart from Greek to which Ruhig dedicated a considerable part of his discussion.

Focussing on the morphological, syntactic and lexical material that it offers, this talk will explore to what extent the *Betrachtung der Littauischen Sprache* already features rudimentary elements of a historical-comparative grammar of the Baltic languages, both in terms of their relation to each other as members of the Baltic language family, and of their relation to the other Indo-European languages as members of the larger Indo-European language family. In doing so, it will contrast Ruhig's approach towards and thoughts on language history with our present-day methodology and findings.

KACPER HERMANN

Uniwersytet Warszawski

On the use of secondary local cases in the Gospels within the Quandt Bible

The secondary local cases in Lithuanian include the Inessive, the Illative, the Adessive and the Allative. With the important exception of the Inessive, which over time became the default locative case, the use of these forms has become scarce over time. In modern standard Lithuanian, the Illative is considered scarce and stylistically archaic, the Allative is preserved only in some proverbs, while the Adessive is considered fully extinct.

While the use of these forms can be assumed to have been diminishing well before the publication of the first printed text in Old Lithuanian, this process seems not to have been homogenous throughout the dialects of Old Lithuanian with a visible West-East split, or more specifically, a split between the lands formerly belonging to the Kingdom of Prussia (or the Duchy of Prussia beforehand) and the lands formerly part of the Grand Duchy of Lithuania. While the texts written by authors using Central and Eastern dialects seem to have better preserved these forms, the Western dialect authors used them only scarcely.

The Quandt Bible is a text which is representative of the Western dialect of Old Lithuanian. For the purposes of this presentation, the use of these forms within the four Gospels of the Quandt Bible was analysed. For additional context, the prevalence of the cases has been compared with five other Old Lithuanian translations of the Gospels, including the Bretke (Bretkūnas) Bible, the Chyliński (Chylinskis) New Testament, the Bythner (Bitneris) Bible, and the Giedraitis (Giedroyć) Bible.

INGA KAPENIECE

Latvijas Universitāte, Rīga

Dictionaries of Philipp Ruhig and Jacobus Lange: Parallels and Differences

The article will compare the dictionaries of Philipp Ruhig *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexikon* (1747) and Jacobus Lange *Vollständiges Deutsch–Lettisches und Lettisch–Deutsches Lexikon* (1777). Philipp Ruhig (1675–1749) and Jacobus Lange (1711–1777) were linguists, lutheran priests, representatives of the Enlightenment from Königsberg in Baltics, both contributed to the translations of the Bible into local vernacular languages – Latvian (Lange) and Lithuanian (Ruhig). Both dictionaries contain references to Biblical fragments or words used in the Bible. Both dictionaries are bilingual, at the one part German is used as the source language, at the other part source language is Latvian (Lange) or Lithuanian (Ruhig). Both examine the problem of Germanisms in Latvian (Lange) and Lithuanian (Ruhig). At the beginning of both dictionaries there is an introduction, which describes the main influences from Latvian (Lange) and Lithuanian (Ruhig) lexicographic sources. Both dictionaries preserve the vocabulary of the Latvian and Lithuanian languages of the Enlightenment period in the Baltics (Latvia and Lithuania).

Lietuvių tauta ir kalba Apšvietos Europoje: nauji iššūkiai ir tradicijos galia

Jau XVIII a. I pusėje lietuvių tautos ir kalbos raidą Prūsijos Karalystėje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ima veikti Apšvietos idėjos ir nuostatos. Abiejose valstybėse, kaip ir visoje to meto Europoje, išauga visuomenės švietimo, sykiu ir knygomis, periodiniais leidiniais skleidžiamų žinių, vertės supratimas. Sustiprėja pasitikėjimas mokslo ir mokslo žmonių, intelektualų galia keisti tikrovę, tobulinti pasaulį. Atgaivintos senos žmonių prigimtinės lygybės ir laisvės idėjos skatina gręžtis į žemuosius visuomenės luomus, rūpintis jų padėtimi, žadina žmonių solidarumą, ima ardyti tarp kultūrų egzistavusias konfesines sienas.

Visos šios tendencijos suteikia pozityvių postūmių lietuvių kalbos ir tautos raidai Prūsijoje ir Lietuvoje. Karališkieji lietuvių kalbos seminarai Karaliaučiaus ir Halės universitetuose, kolektyviniai lituanistiniai Prūsijos intelektualų darbai, baltišką Prūsijos praeitį aktualizuojanti periodika ir istorinės knygos, gausėjantys lietuviški valdžios raštų vertimai ir leidimai, kaip ir Vilniaus universiteto rengiami nauji ir vis perleidžiami seni lietuviški spaudiniai, pradėti publikuoti lietuvių kalbos vadovėliai, lietuvišką LDK praeitį pabrėžiantys kalendoriai, kiti proginiai ir istoriniai leidiniai, taip pat ir atsirandančios jungtys tarp Prūsijos ir LDK lituanistinės veiklos stiprina lietuvių tautos ir kalbos pozicijas.

Sykiu Apšvietą, keldama tautoms bendrą kultūros idealą, ryškina skirtį tarp civilizuočių ir necivilizuočių, tad istorinės ateities nevertų, tautų. Ji paskatina ir Europos valstybių kultūrinės, kalbinės vienovės siekį. Prūsijos Karalystė siekia būti vokiška, Abiejų Tautų Respublika – lenkiška. Tai rimtas iššūkis lietuviškai kalbantiems Prūsijos karaliaus valdiniam ir jų sielomis besirūpinantiems kunigams. Tai iššūkis ir LDK likimu, šios valstybės politinė tapatybe susirūpinusiems Lietuvos intelektualams. Regis, į šį iššūkį padeda atsakyti XVI–XVII a. Prūsijoje ir Lietuvoje kurta tradicija, tuo metu pasidėti lietuvių kultūros ir lietuviškos istorinės savimovės pamatai. Lietuvių tautai ir kalbai išlikti tiek vienoje, tiek kitoje Nemuno pusėje XVIII a. padeda „lietuviškos gadynėlės“ – anksčiau nuveikti Martyno Mažvydo, Jono Bretkūno, Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo, Danieliaus Kleino, Motiejaus Strijkovskio, Alberto Kojalavičiaus, Mato Pretorijaus ir kitų intelektualų darbai, jų idėjos ir programos. Apšvietos šimtmetyje kultūrinio pasipriešinimo judėjimas Prūsijoje iškelia Kristijoną Donelaitį, o „Lietuvos Tautos“ atgaivinimo viltys sugrąžina lietuvių kalbą į politinį LDK gyvenimą.

Die litauischen Dainos in Ruhigs *Betrachtungen der Littauischen Sprache* als Ausgangspunkt für die Dainosrezeption in der deutschen Literatur

Die Fragmente der litauischen Dainos wurden bereits im 17. Jh. publiziert. Für den Werdegang dieser Gattung war jedoch die Veröffentlichung von drei Dainos („Aš atsisakiau savo močiutei“, „Aš turėjau žirgužėlį“, „Anksti rytą rytužį“) von Philipp Ruhig (1675–1749) in seiner *Betrachtung der Littauischen Sprache* (Königsberg, 1745) ausschlaggebend. Gut bekannt und ausführlich kommentiert ist die Begeisterung der größten literarischen Autoritäten der Zeit für litauische Dainos: Gotthold Ephraim Lessing, der den natürlichen Reiz der Dainos lobte, Johann Gottfried Herder, der acht Dainos in seiner zweibändigen Ausgabe der *Volkslieder* (1778–1779) publizierte sowie Johann Wolfgang von Goethe, der das Brautlied „Ich hab's gesagt schon meiner Mutter“ in sein Singspiel *Die Fischerin* integrierte. Im 19. Jh. etablierte sich der Daina-Begriff als eine besondere literarisch-folkloristische Gattung der Litauer, insbesondere im Königreich Preußen. Ludwig Rhesas zweisprachige Sammlung *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825) und teilweise auch Lieder und Gedichte seiner zweibändigen Sammlung von *Prutena* (1809, 1825) in deutscher Sprache bekräftigen den Rang der Dainos. Innerhalb des ganzen 19. Jh. wurden die Dainos zum wichtigsten Charakteristikum der Preußischen Litauer auch in den periodischen Ausgaben (*Das Ausland. Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker*, 1839; *Deutsche Roman-Zeitung*, 1868). Im Vortrag werden auch die *Litauischen Geschichten* der ostpreußischen Schriftsteller Ernst Wichert (1831–1902) und Herrmann Sudermann (1857–1928) behandelt, um zu prüfen, ob die Preußischen Litauer auch in der Prosa als „singendes Volk“ dargestellt werden. In der Vorrede zu seinen *Litauischen Geschichten* schrieb Wichert: „Diese Dainos sind Gesänge voll eines innigen und zarten Naturgefühls; sie beweisen, in wie hohem Grade die littauische Sprache des dichterischen Ausdrucks fähig ist <...>“ (Wichert 1900, X).

Literatur:

Wichert, Ernst, 1900: *Litauische Geschichten* 1, Dresden u. Leipzig.

INGĖ LUKŠAITĖ

Vilnius

Mato Pretorijaus kūriniai – Pilypo Ruigio lietuvių kalbos tyrinėjimų šaltiniai

Pranešime nustatoma, kuriais Mato Pretorijaus Klaipėdiečio (Matthaeus Praetorius, Prätorius, apie 1635–1704) darbais rėmėsi ar diskutavo Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig, 1675–1749), kokie asmeniniai, visuomeniniai ir intelektualiniai ryšiai siejo Pretorijų ir Teofilio Šulco bei Pilypo Ruigio tėvo šeimas; apibūdinama mažoji visuomeninė grupė, kurios dalyviais buvo Pretorijus ir Ruigys (jaunesnysis). Nagrinėjama, kokios problemos siejo abiejų autorių kūrinius. Prieinama prie išvados, kad abiem svarbūs buvo kalbų giminystės klausimai, kalbų klasifikacija, prūsų ir lietuvių kalbos pramotės ieškojimas. Ruigys kai kur apmąstė, o kartais rėmėsi Pretorijumi, kai kur tik referavo jo teiginius, o kai kur diskutavo su juo. Pranešime tiriama, kokia dalis jų panaudotos literatūros buvo abiem bendra, kokie XVI–XVII a. tų klausimų intelektualiniai svarstymai juos siejo, kurie esminiai teiginiai apie lietuvių kalbos kilmę, savybes ir būdą skyrėsi, su kuriais Pretorijaus teiginiais Ruigys nesutiko ir diskutavo. Aptariama, kiek Ruigys konkrečiai pasinaudojo kalbų lyginimui Pretorijaus surinktais ir paskelbtais lietuvių, prūsų leksikos pavyzdžiais.

**Apšvietos epochos atspindžiai XIX a. I pusės Lietuvoje:
Jurgio Pabrėžos rankraštyje *Ižėgis Geograpyje* žemaitiškai surašyta
Walenty Szacfajerio *Geografiia krótko zebrana***

XIX a. I pusės Lietuvoje tęsiasi geografijos mokslo plėtra ir kaita, o kartu ir šios srities žinių kaupimo ir sklaidos poreikis. Ilgalaikį žemaičių pamokslininko, erudito ir bibliofilo Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos (1771–1849) domėjimąsi geografija rodo jo mokytojavimas Kretingos mokykloje (1817–1821 m. ten jis dėstė ne vien lotynų kalbą ir tikybą, bet ir geografiją, plg. Gidžiūnas 1994, 69–70), įsigytos geografijos knygos ir žemėlapiai (jų sąrašą išlikusios bibliotekos kataloge žr. Pacevičius, Raudytė 2023, 243–259) bei Pabrėžos geografijos vadovėliu vadinamas antraštinio lapo neturintis žemaitiškas 166 puslapių rankraštis *Ižėgis Geograpyje* (faksimilę ir perrašą žr. Šepetytė 2019).

Pranešime bus kalbama apie šio Pabrėžos rankraščio ryšį su XIX a. I pusės Lietuvoje ypač populiariu Walenty Szacfajerio veikalu *Geografiia krótko zebrana*. Bus parodoma bendroji struktūrinė lenkiško originalo ir žemaitiško vertimo tekstų atitiktis, aptariamasi vertimo pobūdis, nurodomi Pabrėžos pakeitimai ir papildymai, leidžiantys svarstyti ne vien *Geografiia krótko zebrana* žemaitiškos versijos sukūrimo datas, bet ir galimas šio vertimo atsiradimo priežastis.

Literatūra:

Gidžiūnas, Viktoras, 1994: *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, Vilnius, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.

[Pabrėža, Jurgis, XVIII a. II ketvirtis]: *Ižėgis Geograpyje* [...]. Faksimilę ir perrašą žr. Šepetytė 2019.

Pacevičius, Arvydas; Nijolė Raudytė, 2023: *Žemaičių daktaras Faustas. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos bibliotekos kilmė, raida ir paveldas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Szacfajer, Walenty, ¹1825, ²1827, ⁴1828: *Geografiia krótko zebrana, podług ostatnich traktatów ułożona, na nowo przejrzana i poprawiona*, Wilno: Józef Zawadzki.

Šepetytė, Rita (par.), 2019: *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 65–230.

DANIEL PETIT

Ecole normale supérieure, Ecole pratique des hautes études, Paris

Pilypas Ruigys ir kalbų lyginimas

Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig, 1675–1749) atliko pagrindinį vaidmenį plėtojant lietuvių kalbą XVIII a. Rytų Prūsijoje – ir kaip vienas pagrindinių Biblijos vertėjų, ir kaip leksikografas. Ne mažiau svarbus yra ir jo nedidelis veikalas *Betrachtung der Littauischen Sprache* (Karaliaučius, 1745), kuriame jis siekia apibrėžti lietuvių kalbos kilmę. Šis darbas yra vienas pirmųjų bandymų palyginti kalbas, jame pirmą kartą į tokio pobūdžio analizę įtraukti ir lietuvių kalbos duomenys. Šio pranešimo tikslas – nustatyti Ruigio lyginamąjį metodą, ypatingą dėmesį atkreipiant į jo požiūrį į istorinę fonetiką.

DARIUS PETKŪNAS

Klaipėdos universitetas

Pilypo Ruigio darbai Mažosios Lietuvos bažnytinio gyvenimo fone

Pagrindinis iššūkis, su kuriuo susidūrė Mažosios Lietuvos Liuteronų bažnyčia XVII a. ir XVIII a. pradžioje, buvo ne tik homiletinių, katechetinių ir liturginių raštų stoka, bet ypač lietuvių kunigų trūkumas. Todėl šiuo laikotarpiu į lietuviškas parapijas buvo skiriami vokiečių tautybės dvasininkai, kurie dėl prastų lietuvių kalbos žinių nepajėgė jų tinkamai aptarnauti. Šios priežastys ir Mykolo Merlino (Michael Mörlin, 1641–1708) inicijuotos filologinės diskusijos, kaip sumažinti atotrūkį tarp šnekamosios ir rašomosios lietuvių kalbos, paskatino Pilypą Ruigį (Philipp Ruhig, 1675–1749) įsitraukti į lietuvių kalbos studijas ir leidybinę veiklą. Jis buvo vienas pagrindinių 1727 m. Naujojo Testamento vertėjų, aktyviai dalyvavo verčiant Senojo Testamento tekstus. Jo išverstos giesmės tapo vienos mėgstamiausių lietuvininkų parapijose, o jo versta Christiano Langhanseno postilė – populiariu katechetiniu-homiletiniu tekstu, kuris XVIII–XX a. buvo perspausdintas šešis kartus. Savo filologiniais darbais Ruigys siekė prisidėti prie bendro tikslo, kad Dievo žodis būtų skelbiamas ir apeigos lietuvininkų bažnyčiose atliekamos aiškia ir taisyklinga lietuvių kalba.

Kaip galėjo skambėti Pilypo Ruigio publikuotos lietuviškos dainos?

XVIII a. I pusėje Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) lituanistiniuose darbuose pateiktos lietuviškos dainos – „Anksti rytą rytužį“, „Aš turėjau žirgužėlį“, „Aš atsisakiau savo močiutei“ ir „Šelmiai lenkai į krygę jojo“ – yra be melodijų, todėl kalbėjimas apie jų skambesį sąlyginis. Vis dėlto liaudies dainos laisvai gyvavo ir plito variantais, kurie tarpusavyje galėjo būti ir labai artimi, ir visiškai nutolę tiek tekstų, tiek melodijų požiūriu. Tyrimo tikslas – pasitelkiant lietuvių liaudies dainų melodijų variantų analizę nustatyti, kaip jos galėjo skambėti Ruigio aplinkoje. Remiamasi *Lietuvių liaudies dainų katalogu*, *Lietuvių liaudies dainyno* darbo, jaunimo bei meilės, vestuvinių ir karinių-istorinių dainų tomis bei kitais tautosakos rinkiniais. Tyrimas grindžiamas lyginamuoju muzikologiniu metodu, t. y. analizuojami tam pačiam žanrui priklausantys melodijų variantai, jų muzikinės ypatybės lietuviškų dainų melodijų kontekste. Istorinis-kultūrinis kontekstualizavimas leidžia vertinti tiriamųjų dainų paplitimą Mažojoje Lietuvoje ir kituose Lietuvos regionuose. Taip pat analizuojamas Ruigio ir jo amžininkų požiūris į liaudies dainų ir religinių giesmių atlikimo tradicijas atskleidžiant jų įtaką dainų perteikimo būdams.

Šiuolaikinis šių dainų variantų atlikimas dažniausiai girdimas folkloro ansamblių programose, tačiau kai kurių dainų likimai ypač įspūdingi. Joms kurta autorinė muzika, jos verstos į užsienio kalbas, daugybę kartų publikuotos įvairiuose dainynuose, o melodijų variantai harmonizuoti, jiems kurtas instrumentinis akompanimentas. Ruigio traktatuose pateiktos lietuviškos dainos peržengė pradinį sumanymą ir paskirtį būti tyru lietuvių kalbos šaltiniu – jos tapo svarbia mūsų kultūros paveldo dalimi.

**Pilypo Ruigio *Betrachtung der Littauischen Sprache* (1745) –
Augusto Gothilfo Krauzės *Litthauen und dessen Bewohner* (1834)
idėjinė ir struktūrinė ašis**

Nybudžių parapijos kunigas Augustas Gothilfas Krauzė (August Gotthilf Krause, 1787–1855) tęsė Rytų Prūsijos lietuvių gyvenamose teritorijose susiformavusią tradiciją, pagal kurią vokiečių kunigai, atvykę dirbti į lietuvių gyvenamas parapijas ir išmokę lietuviškai, ne tik užsiėmė vietos gyventojų sielovada, bet ir domėjosi jų kalba bei gyvenimo būdu, vertė į lietuvių kalbą religinę literatūrą, rinko ir publikavo lietuvišką kalbinę ir etnografinę medžiagą, rašė gramatikos ir kitus darbus, šitaip prisidėdami prie lietuvių raštijos plėtros ir kalbos išsaugojimo. Krauzė taip pat domėjosi lietuvių kalba, istorija bei kultūra ir – be kitų darbų – parengė bei išleido traktatą *Litthauen und dessen Bewohner* (1834). Šis kūrinys šiandien mus gali dominti ne tik todėl, kad atspindi ano meto vietos šviesuomenės žinių lygį bei požiūrį į lietuvių ir lietuvių kalbą, bet ir todėl, kad už jo slypi įdomus lietuvių kalbos istoriografijos faktas: Krauzės darbo idėjinį ir struktūrinį pagrindą sudaro kone šimtmečiu senesnis Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) traktatas *Betrachtung der Littauischen Sprache* (išspausdintas 1745 m.). Pranešimo tikslas – detaliau atskleisti Krauzės ir Ruigio traktatų ryšį bei parodyti, koku būdu Krauzė pasinaudojo Ruigio darbu, kiek ir kokių jo idėjų perėmė, kaip jas modifikavo ar papildė, mėgindamas, be kita ko, atsižvelgti ir į jam prieinamus pirmuosius lyginamosios kalbotyros darbus.

Ksaveras Mykolas Bohušas ir Pilypo Ruigio lietuvių kalbos tyrimų sklaida XIX a.

Pranciškus Ksaveras Mykolas Bohušas (Franciszek Ksawery Michał Bohusz, 1746–1820) – veikli, plataus akiračio, norą ir gebėjimą rašyti turėjusi asmenybė, įnešusi svarų indėlį į XIX a. lietuvių kultūros raidą. Pranešime siekiama: 1) glaustai pristatyti Bohušo asmenį ir išryškinti jo turėtas lituanistines aspiracijas; 2) aptarti Bohušo vaidmenį Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) lietuvių kalbos tyrimų sklaidos raidoje.

Svarbesni šio Apšvietos laikotarpio idėjų kontekste subrendusio jėzuitų formacijos dvasininko publikuoti darbai tyrėjams yra žinomi. Tarp jų ir tekstas, skirtas lietuvių tautos ir kalbos istorijai. Amžininkų susidomėjimo sulaukusi lenkų kalba rašyta studija *O początkach narodu i języka litewskiego* (1808) atkreipė to meto Europos akademinės bendruomenės dėmesį į lietuvių kalbos originalumą ir vertę, turėjo įtakos to meto Lietuvos šviesuomenei svarstant bendrinės lietuvių kalbos poreikį.

Minėtoje studijoje Bohušas plačiai naudojosi Ruigio vokiečių kalba rašytu veikalu *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (1747). Remiantis temos istoriografija ir abiejų tekstų lyginamąja turinio analize identifikuotos Bohušo panaudotos Ruigio įžvalgos apie lietuvių kalbą. Atkreipiamas dėmesys į kritišką Ruigio nuostatos dėl lietuvių ir graikų kalbų tapatumo vertinimą. Glaustai referuojamos Bohušo studijos parašymo aplinkybės.

Akcentuotina, kad Bohušo studija apie lietuvių tautą ir kalbą buvo aptariama Vilniaus universiteto mokslininkų, žinoma ir reflektuojama to meto buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės šviesuolių ir mokslo mėgėjų (Dionizo Poškos, Juozapo Arnulfo Giedraičio). Keliama darbinė hipotezė, kad šis Bohušo darbas buvo vienas iš efektyvesnių komunikacijos kanalų, kuriuo Ruigio lietuvių kalbos tyrimai XIX a. pasiekė Didžiąją Lietuvą.

Masonas Johannas Wilhelmus Reinholdas Clemensas: ryšiai su lituanistika

Plintant Apšvietos epochos idėjoms, atsirado įvairių draugijų poreikis. Tokiu veržliu laikotarpiu kaip šių idėjų sklaidos rezultatas iškilo masonai, arba vadinamieji laisvieji mūrininkai. Masonais tapo inteligentija, iškilūs, išsimokslinę asmenys, galintys šviesti visuomenę ir prisidėti prie reformų, socialinės gerovės, visuomenės tobulinimo įgyvendinimo. Propaguodami humanistines nuostatas (toleranciją, lygybę, laisvę ir kt.), akcentuodami nuolatinio asmens tobulėjimo ir švietimo svarbą, vertybių ugdymą, masonai atliko svarbų visuomeninį ir kultūrinį vaidmenį – rūpinosi švietimu, rėmė gabius neturtingus studentus.

Nemažai žinomų XVIII–XIX a. Prūsijos mokslininkų, kultūros ir švietimo darbuotojų priklausė įvairioms tuo metu Prūsijoje veikusioms masonų ložėms. Masoniškų sąskambių taip pat randama gilinantis į Tilžės gimnazijos istoriją. Šioje gimnazijoje įvairiu laiku mokė masonų draugijai priklausę pedagogai.

Pranešime bus trumpai pristatyta masonų draugija, daugiausia dėmesio skiriant masonams priklausiusio Tilžės gimnazijos rektoriaus, valdžios tarėjo Johanno Wilhelmo Reinholdo Clemenso (1764–1821) asmenybei ir ryšiams su lituanistika.

Lituanistinės vilniečių knygos XVII a. II pusėje – XVIII a.

Vilniaus magistrato knygoose esantys vilniečių kilnojamojo turto (*res mobilia*) sąrašai – vertingas šaltinis tyrinėjant pačius įvairiausių miestiečių gyvensenos aspektus nuo kasdienybės istorijos iki intelektualinės kultūros plačiąja prasme. Nors daugiausiai vietos tokiuose dokumentuose užima namų apyvokos daiktai, baldai ir drabužiai, daugelyje inventorių galime aptikti ir vilniečių namuose buvusių knygų (tiek pavienių neįvardytų leidinių, tiek kelių ar keliolikos knygų rinkinių, tiek keliasdešimties egzempliorių asmeninių bibliotekų) sąrašų. Nors tokie knygų sąrašai fiksuoja minimalią informaciją apie vilniečių namuose buvusias knygas (dažniausiai tik autorių ir sutrumpintą iki 1–2 žodžių pavadinimą, kartais – knygų vertę), ši informacija yra labai vertinga, nes iš esmės neturime kitų šaltinių, atskleidžiančių aptariamo laikotarpio vilniečių skaitymo įpročius bei intelektines aspiracijas ir knygos vietą miestietiškoje bendruomenėje.

Pranešime bus siekiama trumpai pristatyti šaltinį, aptarti kilnojamojo turto inventoriuose paminėtų knygų rinkinių kalbinę ir tematinę struktūrą, detaliai pristatyti XVII a. II pusėje – XVIII a. vilniečių namuose buvusius lituanistinius leidinius ir rekonstruoti apibendrintą aptariamo laikotarpio Vilniaus miestiečio „lituanistinę biblioteką“.

Philipp Ruhig und sein familiärer Kontext. Neuere Erkenntnisse zu seiner Biographie

Die Biographie von Philipp Ruhig (1675–1749) ist nur fragmentarisch überliefert, wobei insbesondere seine Kindheit und frühe Jugend im Dunkel liegen (s. Blažienė 2020). Neu aufgefundene Quellen dokumentieren Einzelheiten der prekären Lebensumstände aufgrund des frühen Todes seines Vaters, dessen Ableben jetzt in den Dezember 1674 datiert werden kann. Dass er, wie Philipp Ruhigs spätere wissenschaftliche Arbeiten vermuten lassen, dennoch eine sehr gute Schulbildung erhielt und schließlich ein Studium absolvieren konnte, lässt auf ein entsprechendes Netzwerk schließen, das offenbar durch verwandtschaftliche Beziehungen vermittelt wurde. In diesem Zusammenhang wird insbesondere der väterlichen Linie nachgegangen, da die mütterliche Linie angesichts der Häufigkeit des Familiennamens *Schultz* nur mit Schwierigkeiten nachverfolgt werden kann.

Wie die Dokumente zeigen, war die Familie des Großvaters, Ruhig (Ruhigk), in Liebenwerda eine angesehene Familie, die als Bürgermeister und Beigeordnete über einen langen Zeitraum die Geschicke der Stadt bestimmten. Auch die Familie seiner Großmutter, Siller, nimmt in Memel (Klaipėda) eine ähnlich herausgehobene Stellung ein.

Der Vortrag will die familiären Bezüge von Philipp Ruhig untersuchen und diesbezüglich die in Blažienė (2020) gebotene biographischen Daten um wichtige Details zu seiner Herkunft und Kindheit ergänzen.

Literatur:

Blažienė, Gracilda, 2020: „Įmintos ir neįmenamos Povilo Frydricho Ruigio gyvenimo ir kūrybos mįslės“, Ona Aleknavičienė, Gracilda Blažienė, *Povilas Frydrichas Ruigys. Monografija, gramatikos indeksai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 17–121.

Pilypo Ruigio žodyno (1747) pirmos dalies slavizmai veiksmažodžiai ir hibridai

Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) žodynas *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Lit-tauisches Lexicon* (1747) daugiausia aptariamas Mažosios Lietuvos raštijos kontekste kaip vienas iš svarbiausių leksikografijos darbų, todėl bendresniais bruožais yra tirta jo leksika, taip pat registrų ryšys su jų šaltiniais. Vis dėlto Ruigio žodyno skoliniais iki šiol skirta mažai dėmesio, ypač netirti jo slavizmai veiksmažodžiai ir hibridai, nors turint omenyje Ruigio siekį remtis gyvąja kalba, jo žodynas gali atskleisti probleminius skolintų veiksmažodžių integravimo atvejus arba, panašiai kaip Konstantino Sirvydo žodynai, – rečiau vartojamus vedinius iš skolinių. Paprastai skolinantis veiksmažodį iš kurios nors slavų kalbos, lietuvių kalboje suteikiama priesaga, formaliai atitinkanti slavų kalbų veiksmažodžių priesagas, laikomasi priesagų atliepimo (pvz., *dūmoti* R1 29 < rusėnų *дымату*, lenk. *dumać*, sen. rus. *дымату*). Vis dėlto Ruigio žodyne yra slaviškos šaknies veiksmažodžių, kurių priesagos neturi analogijų slavų kalbose ir neatitinka slavizmų integravimo sistemos (pvz., *krąpinti* R1 66, *gaspadorauti* R1 36, *gaspadiniauti* R1 36, *pasnykauti* R1 102 ir t. t.). Pastarųjų priesagų slaviškos šaknies veiksmažodžiai neturėtų būti tapatinami su skoliniais, atitinkančiais slavų kalbų veiksmažodžius tiek šaknimi, tiek priesagomis. Be to, esama ir tos pačios šaknies, bet skirtingų priesagų veiksmažodžių (pvz., *gatavyti* R1 37 ir *gatavoti* R1 37). Pranešime bus aptarti visi Ruigio žodyno pirmoje dalyje esantys slaviškos šaknies veiksmažodžiai, didžiausią dėmesį skiriant netipinių priesagų atvejams.

**„Kaip Prūsijos lietuvių gramatikas <...> amžinai būti ir likti“:
nauji archyviniai duomenys apie Povilą Frydrichą Ruigį**

Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz) Berlyne aptiktas vienoje byloje greta įrištų keturių dokumentų rinkinys (iš viso 7 lapai). Visi šie dokumentai yra susiję su 1769 m. pabaigoje Prūsijos vyriausybei Karaliaučiuje Povilo Frydricho Ruigio pateiktu prašymu grąžinti jam dvasinę tarnystę. Rinkinį sudaro: 1) Ruigio prašymo nuorašas (Berlynas, 1769-10-04); 2) Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto pranešimas (Karaliaučius, 1769-11-16); 3) ligoninės kolegijos raportas (Karaliaučius, 1769-12-01); 4) Prūsijos vyriausybės Karaliaučiuje sprendimas (Karaliaučius, 1769-12-11). Pranešime, remiantis šiuose dokumentuose esančia informacija, bus tikslinami kai kurie Ruigio biografijos faktai ir lituanistinės veiklos aplinkybės.

Dvi XVIII a. Moravijos brolių bendruomenės giesmės ir jų lietuviški vertimai raidos aspektu

Berthelsdorfo liuteronų kunigas Johannas Andreasas Rothe (1688–1758) religinę giesmę „Ich habe nun den Grund gefunden“ sukūrė XVIII a. 3 dešimtmetyje. Kūrinys greitai išpopuliarėjo. Jį pamėgo Moravijos brolių (hernhutiečių) himnodinių leidinių sudarytojai, o 1736 m. jis pateko ir į vokišką Karaliaučiaus bažnytinį giesmyną. Panašiu metu buvo sukurta ir kita pietistinė giesmė „Ich wills wagen“. Jos autorius – Moravijos brolių bendruomenės vadovas Nikolausas Ludwigas von Zinzendorfas (1700–1760). Ji buvo paskelbta hernhutiečių giesmių rinkiniuose, tačiau dėl atsiradusių nesutarimų, konfesinės konkurencijos tarp Halės, Karaliaučiaus ir Herrnhuto pietistų, ši, kaip ir kitos Zinzendorfo sukurtos giesmės, sunkiai prasiveržė į to meto vokiškus Karaliaučiaus oficialiuosius giesmynus.

Rothe'ės ir Zinzendorfo tekstais susidomėjo lietuvių surinkimininkai. Jie buvo išversti į lietuvių kalbą XIX a. pradžioje ir paskelbti surinkimininkų giesmyne *Wissokios Naujos Giesmes arba Ewangeliški Psalmi* (Tilžė, 1825) bei prie jo atskirai publikuotame priede. Abi Moravijos brolių bendruomenės narių giesmės buvo ypač mylimos maldininkų. Rothe'ės giesmės vertimas „Rądau, rądau jau Gruntą fawo“ net sulaukė palankaus Karaliaučiaus universiteto profesorius, lietuviškų giesmynų sudarytojo Frydricho Kuršaičio vertinimo. Šiame pranešime bus kalbama apie dviejų lietuviškų vertimų raidą, jų recepciją, siekiama parodyti, kaip viena iš aptariamų Moravijos brolių bendruomenės giesmių prarado savo vokišką tapatybę ir tapo lietuvių liaudies giesme.

VAIDAS ŠEFERIS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius,
Masarykova univerzita, Brno

Tolminkiemio krikšto metrikų knyga: nauji archyvų atradimai

2022–2023 m. šio pranešimo autorius Vokietijos ir JAV archyvuose surado ligi šiol nežinotas Tolminkiemio 1725–1754 m. krikšto metrikų knygos kopijas. Šią knygą 1743–1754 m. pildė Kristijonas Donelaitis, jo užrašytos metrikos sudaro apytikriai pusę visos šaltinio apimties. Kopijos išsaugojo kokybišką dingusio autografo vaizdą ir labai svariai papildo pirminių donelaitikos šaltinių grupę. Tolminkiemio krikšto metrikų knygos būta didžiausio šiuo metu žinomo Donelaičio autografo – daugiau nei 14 000 rankraščio eilučių. Pranešime bus išsamiai pristatytos sùrastosios metrikų knygos kopijos – jų saugojimo vietos, fizinės savybės, autografo išlaikymo mastas, taip pat bus aptariami kai kurie Donelaičio rašytinės raiškos aspektai bei naujojo šaltinio teikiamų įvairialypių duomenų svarba donelaitikos plėtotei.

Pilypas Ruigys – Jono Jokūbo Kvanto lituanistinio projekto dalyvis ir religinių tekstų vertėjas

Prūsijos Lietuvos kunigas Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig, 1675–1749) – vienas produktyviausių XVIII a. lietuvių raštijos kūrėjų, svariai prisidėjęs tiek prie tekstų lietuvių kalba, tiek prie tekstų apie lietuvių kalbą gausinimo.

Praėjus net trims šimtmečiams Ruigys prisimenamas ne tik kaip garsiosios filologinės polemikos dalyvis, lotyniško traktato apie lietuvių kalbą *Meletema* (1735) ir vokiškos jo versijos *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (1745) autorius, dvikalbio ir dvikrypčio žodyno *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon* (1747) sudarytojas, lietuvių kalbos gramatikos *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik* (1747) sumanytojas, bet ir kaip svarbiausių religinių tekstų – giesmių (1732), Biblijos (1735) bei postilės (1750) – vienas vertėjų į lietuvių kalbą. Karaliaučiaus universitete baigęs teologijos studijas ir 1708 m. ordinuotas kunigu, jis per keturiasdešimt metų tarnavo Valtariemyje. Trečios kartos dvasininkų luomo atstovas savo, kaip ganytojo, pareiga suvokdamas religinį lietuvių ugdymą, be to, skatinamas tuomet vykusių reformų bei kultūrinių permainų ir neabejotinai vertindamas savo senelio Katniavos kunigo Teofilio Šulco (Theophil Schultz, 1629–1673) nuopelnus, Ruigys aktyviai įsitraukė į Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius, vyriausiojo rūmų pamokslininko bei būsimojo Prūsijos generalinio superintendente Jono Jokūbo Kvanto (Johann Jacob Quandt, 1686–1772) lituanistinį projektą, taip prisidėdamas prie XVIII a. Prūsijos Lietuvoje kilusio lietuviškos religinės literatūros proveržio.

Pasitelkus pirminius ir antrinius šaltinius, pranešime aktualinama Ruigio, kaip religinių tekstų vertėjo, veikla siekiant aptarti jo indėlį į kolektyvinį Kvanto lietuviškų knygų rengimo projektą. Daugiausia dėmesio skiriama Ruigio išverstoms giesmėms ir jų recepcijai lietuviškuose evangelikų liuteronų giesmynuose iki šių dienų.

Unikalus leidinys Nacionalinėje bibliotekoje: Johanno Gottliebo Weisso lietuvių kalbos elementorius *Naujas pibelis*

Parėmus Lietuvos kultūros tarybai, 2025 m. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka įsigijo unikalų leidinį – Karaliaučiaus kunigo ir superintendente Johanno Gottliebo Weisso (1762–1819) dviejų dalių lietuvių kalbos elementorių *Naujas pibelis*. Įsigytas egzempliorius išleistas Karaliaučiuje Hartungų šeimos spaustuvėje (veikė 1745–1934) nenurodant autoriaus ir leidimo metų. Apytiksliai leidimo metai – po 1850 m. ir iki 1897 m. – pateikiami remiantis Hartungų spaustuvės veiklos istoriniais faktais. Šis egzempliorius yra iki šiol nežinota elementoriaus laida, neužregistruota lietuvių nacionalinės bibliografijos leidiniuose, jos neturėjo nė viena Lietuvos atminties institucija.

XVIII a. Prūsija iš kitų valstybių išsiskyrė švietimo sistemos reformomis. Ji viena pirmųjų Europoje 1736 m. įdiegė visuotinį privalomą pradinį mokslą, tad buvo rūpinamasi ir mokomųjų priemonių leidimu. Šalia įvairių (daugiausia iš vokiečių į lietuvių kalbą verčiamų) elementorių ypač populiarius buvo būtent Johanno Gottliebo Weisso *Naujas pibelis*. Jis išstūmė kelis kartus perspausdintą vokiečių pedagogo Friedricho Eberhardo von Rochowo (1734–1805) skaitinių knygą jaunimui *Kūdikų prietelius* (*Der Kinderfreund*) ir jau XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais tapo lietuviškose mokyklose privaloma knyga. Remiantis iki šiol atliktais tyrimais, *Naujas pibelis* 1808–1897 m. pakartotinai išleistas 13 kartų.

Nors *Naujas pibelis* yra XIX a. leidinys, jis atspindi Apšvietos epochos idėjas ir pasaulėžiūrą. Pranešime lyginant su jau kitomis *Naujo pibelio* laidomis bus plačiau aptariama ši iki šiol nežinota 14 elementoriaus laida.

PĒTERIS VANAGS

Stockholms Universitet,
Latvijas Universitāte, Rīga

Gothardas Frydrichas Stenderis (1714–1796): jo požiūris į latvių rašomąją kalbą ir tarmes

Garsus XVIII a. latvių autorius ir kalbos tyrinėtojas Gothardas Frydrichas Stenderis (Gotthard Friedrich Stender, 1714–1796) buvo pirmasis, kuris savo lingvistiniuose darbuose plačiau nagrinėjo latvių tarmes bei jų ryšį su rašomąja kalba. Jo gramatikos rankraštyje (1756) ir trijuose gramatikos leidimuose (1761, 1763, 1783) šioms temoms skirti ypatingi skyriai. Dialektologinių pastabų randama ir Stenderio latvių–vokiečių kalbų žodyno rankraštyje (1758), dviejuose žodyno leidimuose (1761, 1763), taip pat išsamesniame latvių–vokiečių ir vokiečių–latvių kalbų žodyne *Lettisches Lexikon* (1789).

Šie aprašymai ir pastabos leidžia suprasti Stenderio požiūrį į latvių kalbą, jos tarmes bei principus, kuriais turėtų būti grindžiamas rašomosios kalbos formavimas ir tobulinimas. Ši medžiaga taip pat atspindi latvių rašomosios kalbos įsitvirtinimą ir paplitimą XVIII a. II pusėje. Pranešime bus analizuojamos Stenderio pastabos ir įžvalgos bei galimas jo požiūrio vystymasis per daugiau nei trisdešimt jo veiklos metų.

Šaltiniai:

Stender, Gotthard Friedrich, 1756: *Neue Lettische Grammatik* [rankraštis].

Stender, Gotthard Friedrich, 1758: *Lettisches Lexicon, darin alles nach den Stammwörtern aufzuschlagen* [rankraštis].

Stender, Gotthard Friedrich, 1761: *Neue vollständigere Lettische Grammatik, Nebst einem hinlänglichen Lexico, wie auch einigen Gedichten*, Braunschweig: gedruckt im Fürstl. großen Waisenhouse.

Stender, Gotthard Friedrich, 1763: *Neue vollständigere Lettische Grammatik, Nebst einem hinlänglichen Lexico, wie auch einigen Gedichten*. Verbesserte Ausgabe, Braunschweig: gedruckt im Fürstl. großen Waisenhouse.

Stender, Gotthard Friedrich, 1783: *Lettische Grammatik*. Zweyte Auflage, Mitau: Johann Fried. Steffenhagen.

Stender, Gotthard Friedrich, 1789: *Lettisches Lexikon*. In zween Theilen, Mitau: J. F. Steffenhagen.

Rašybos ir skyrybos sąvokų įvardijimas Pilypo Ruigio žodyne *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* (1747)

Lietuviškų kalbotyros terminų pradžią tyrėjai sieja su XIX a. I puse, iki tol lietuvių raštijoje vartoti daugiausia lotyniški. Vis dėlto lietuviškų žodžių, skirtų rašybos, skyrybos ir kitoms kalbos sąvokoms įvardyti, yra ir Pilypo Ruigio žodyne *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* (1747).

Tyrimas ir pranešimas skirtas išsiaiškinti, kokius rašybos ir skyrybos sąvokas reiškiančius žodžius Ruigys įtraukė į savo žodyną, iš kur juos perėmė. Tuo tikslu Ruigio žodyno medžiaga lyginta su svarbiausiais šaltiniais – Ericho Weismanno žodynu *Lexicon Bipartitum* (1725), Frydricho Vilhelmo Hako *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum* (1730), Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium lingvarum* (1677), taip pat su 1735 m. lietuviška Biblija.

Pranešime aptariama ir Ruigio vartotų rašybos bei skyrybos sąvokas žyminčių žodžių sklaida į vėlesnius lietuvių kalbos žodynus.

Klinikinės medicinos leksika Pilypo Ruigio žodyne *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon (1747)*

Mažojoje Lietuvoje ligoms kilti ir plisti turėjo įtakos klimato sąlygos, gamtos stichijų sukelti badmečiai, karai, kontaktai su atvykėliais iš svetur, socialinė gyventojų padėtis, prasti higienos įpročiai ir kt. Kilus epidemijų pavojui, valdžia, rūpindamasi ligų profilaktika, leido įsakus, kaip saugotis ligų ir kaip elgtis susirgus. Vis dėlto epidemijoms stojus nebuvo realios pagalbos, nes dar nežinota ligų atsiradimo priežasčių. Gydytojai buvo prieinami tik turtingiesiems, o prastuomenė gydėsi naminėmis priemonėmis.

Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) gyvenamuoju metu dažnos buvo maro epidemijos, tačiau neabejotinai sirgta ir kitomis užkrečiamosiomis (ir ne tik) ligomis. Apie tai aiškiai byloja Ruigio žodyno *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon (1747)* klinikinės medicinos leksika.

Pranešime kalbama apie vieną tos leksikos sluoksnį – ligų pavadinimus. Aiškinamasi, kokios ligos anuomet pažinotos, kokie jas žyminčių pavadinimų semantiniai ypatumai, lyginami Ruigio ir Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) žodyno *Littauisch–deutsches und Deutsch–littauisches Wörter-Buch (1800)* ligų pavadinimai, siekiant nustatyti jų bendrybes ir skirtynes.

Ruigio žodyne daugiau nei 100 ligų, liguistų būsenų, ligų požymių, taip pat darinių, ligų padarinių pavadinata per 170 žodžių ir jų junginių, pvz.: *Giela* ‘dizenterija’, *Ingsto Malmuo* ‘inkstų akmenligė’, *Kaul=Ligga* ‘podagra’, *Nuomirrulis* ‘epilepsija’, *Slap=Druggys* ‘slaptasis drugys’.

Palyginus abiejų žodynų ligų pavadinimus, nustatyta, kad jie turi daugiau bendrybių nei skirtynių. Milkus į savo žodyną perkėlė beveik visus Ruigio ligų pavadinimus tomis pačiomis reikšmėmis. Ryškiausias skirtumas tik tas, kad nemažai abiejų žodynų ligų pavadinimų tesiskiria vien rašyba. Pastebėta ir kiek kitokių pavienių skirtumų. Milkus kai kuriuos ligų pavadinimų straipsnius papildė naujais sinonimais arba atsisakė Ruigio žodyno sinonimų, pateikė naujų ligų pavadinimų arba patikslino Ruigio vartotuosius.

Ruigio žodyno ligų pavadinimai teikia vertingų ne tik kalbinių lietuvių klinikinės medicinos leksikos, bet ir dalykinių Mažosios Lietuvos medicinos istorijos žinių.

Literatūra:

Budrys, Milda, 1989: „Medicinos raida Lietuvoje XV–XX šimtmečiuose“, *Medicina* 1 (73), 8–9.

MLE II–IV – *Mažosios Lietuvos enciklopedija* 2–4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 2006, 2009.

Pilipavičius, Rimantas; Zita Genienė, 1999: „Mažosios Lietuvos sveikatos priežiūros sistemos istorinė raida“, *Sveikatos aplinka* 3 (priedas), 2–8.

Pilypo Ruigio žodyno vokiečių–lietuvių kalbų dalies pagrindiniai šaltiniai: 1725 m. Ericho Weismanno *Lexicon Bipartitum* vs. 1735 m. lietuviška Biblija

1747 m. Karaliaučiuje Johanno Heinricho Hartungo spaustuvėje išleistas žodynas *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* (toliau – R) laikomas reikšmingiausiu Pilypo Ruigio kalbotyros darbu, svarbiu lietuvių leksikografijos raidai ir lietuvių raštijos plėtotei.

Žodyno pratarmėje trumpai suminėti R šaltiniai. Sudarydamas vokiečių–lietuvių kalbų dalį (toliau – RvI), Ruigys rėmėsis Ericho Weismanno žodynu („legte zum Grunde des deutschen Regifters das Lexicon WEISMANNI“), o lietuvių–vokiečių kalbų daliai (toliau – RvI) drauge su savo dienoraštyje surinktais užrašais panaudojęs Ernesto Dicelijaus, savo pirmtako Valtarkiemyje, rankraštinę medžiagą („nebst meinem im Diario gefammlten MSS. die locos des fel. Herrn ERNESTI DIZELII“) ir Konstantino Sirvydo lenkų–lotynų kalbų žodyno 1677 m. leidimą („SCHIRWIDII Polnifch und Littauifches Lexicon, fo zu Wilda A. 1677. gedruckt“), taip pat Frydricho Vilhelmo Hako žodyną, paremtą Naujojo Testamento medžiaga („Hrn. Haacken Vocabularium über das neue Teftament“) ir „apskritai kitais rankraščiais“. Lietuvių kalbos sinonimų išteklių ieškota lietuviškoje Biblijoje (R V–VI).

Šio pranešimo tikslas – parodyti, kaip buvo sudaryta R vokiečių–lietuvių kalbos dalis, kurios registro pagrindu imta klasikinių autorių kūrinių leksika ir frazeologija paremto Weismanno žodyno *Lexicon Bipartitum* vokiečių–lotynų kalbų dalis (1725, toliau – WvI), o WvI vokiečių kalbos ekvivalentų variantiškumą rodo pirmosios spausdintos lietuviškos Biblijos žodžiai ir žodžių junginiai (toliau – B1735). Abu šaltiniai lėmė RvI lietuviškos leksikos pobūdį ir įvairovę. WvI buvo įvairių vokiečių kalboje plitusių kultūrinių realijų pavadinimų ir sąvokų šaltinis. Iš WvI perimta ir dalis laisvųjų junginių bei kolokacijų. Rėmimasis B1735 pirmiausia RvI praturtino Senojo Testamento religine leksika, taip pat parodė lietuvių kalbos sinonimijos ir daugiareikšmiškumo išgales.